

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет психології

Кафедра Соціальної роботи

На правах рукопису

Борусевич Катерина Анатоліївна

ДИПЛОМНА РОБОТА

**Формування конфліктологічної компетентності підлітків
через гармонізацію самоствавлення**

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня

бакалавра соціальної роботи

Науковий керівник:

Професор кафедри соціальної роботи
доктор психологічних наук, професор

Александров Денис Олександрович

Допустити до захисту в ЕК

Кафедра соціальної роботи

Завідувач кафедри соціальної роботи

Кандидат соціологічних наук, доцент

Люта Леся Петрівна

(підпис)

Київ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТНОСТІ У ПІДЛІТКІВ	7
1.1. Загальна характеристика конфлікту	7
1.2. Сучасні підходи вивчення особливостей конфліктів у підлітковому віці..	13
Висновки до розділу 1.....	16
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ПІДЛІТКОВОЇ КОНФЛІКТНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОСТАВЛЕННЯ.....	17
2.1 Методологія та опис дослідження зв'язку підліткової конфліктності та особливостей самоствавлення.....	17
2.2 Інтерпретація результатів експериментального дослідження взаємозв'язків психологічних чинників формування конфліктологічної компетентності підлітків через гармонізацію самоствавлення.....	22
Висновки до розділу 2.....	34
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЧЕРЕЗ ГАРМОНІЗАЦІЮ САМОСТАВЛЕННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.....	36
3.1 Аналіз сучасних підходів профілактики конфліктності підлітків.....	36
3.2 Програма розвитку конфліктологічної компетентності підлітків через гармонізацію самоствавлення у соціальній роботі.....	39
Висновки до розділу 3.....	50
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53
ДОДАТКИ.....	57

ВСТУП

У житті кожної особистості конфлікт має важливу функцію. Людина тісно пов'язана з суспільством, де щоденно натрапляє на безліч різних суджень. Тема конфлікту може зустріти нас у родинному колі, у дитячому садочку, з часом у шкільних закладах та з приятелями, навчаючись в університеті чи на роботі. З кожним віком життя конфліктність змінюється, переходить на інший етап та демонструється різним образом. З часом саме від конфліктологічної компетентності буде залежати здатність висловлювати й відстоювати свою позицію, знаходити спільну мову з оточенням, аргументувати свій погляд. Конфліктні навички якимось чином є частиною успішної праці.

Так, можна помітити, що індивіди з вищим рівнем конфліктної компетентності не тільки краще встановлюють взаємозв'язок із соціумом, а й вміють випереджувати та врегулювати конфлікту ситуацію.

Актуальність дослідження. У цій роботі розглядається система конфліктологічної компетентності підлітків, а саме їх зв'язок з самостваленням. Проблема конфліктологічності підлітків і її роль в самостваленні особистості є надзвичайно актуальною для сучасної психологічної науки та соціальної практики. Найбільший інтерес представляє проблема підліткового віку, який є складним періодом переходу від дитячого віку до дорослого життя, що поєднується з посиленням внутрішніх протистоянь та появою напруженості в міжособистісних відносинах з однолітками, старшими людьми чи батьками. Як показує практика, підліткам важко знаходити правильний шлях врегулювання конфлікту, тому часто в них присутні деструктивні тенденції. З метою зменшення гостроти таких реакцій та задля вирішення міжособистісних конфліктів кращим чином, потрібно розуміти природу, зміст, будову та фактори, що їх спричиняють, а також усвідомлювати специфіку конфліктності відповідно до віку. Саме ці знання допоможуть із вибором найкращих засобів при роботі з конфліктологічною компетентністю. З огляду на наведене, можна констатувати, що обрана нами

тема є актуальною та автентичною, а запропоновані ракурси дослідження є обґрунтованими та виправданими. Результати авторського дослідження суттєво доповнюють наявні на цей момент наукові здобутки, оскільки містять якісні й кількісні результати дослідження конфліктологічної компетентності підлітків. Тому важливого значення набуває розробка соціальних технологій та практик з метою гармонізувати самовідношення підліткової конфліктності, що й визначає актуальність обраної нами теми дослідження.

Метою даної роботи є вивчення та емпірична перевірка взаємозв'язку підліткової конфліктності та особливостей самовідношення з метою вдосконалення соціальної практики шляхом розробки програми формування конфліктологічної компетентності підлітків через гармонізацію самовідношення у період ставлення особистості.

Для досягнення поставленої мети нами визначені наступні **завдання**:

1. Розкрити теоретичні підходи поняття конфлікту.
2. Вивчити сучасні підходи особливостей конфліктності в підлітковому віці
3. Обґрунтувати методологію емпіричного дослідження зв'язку підліткової конфліктності та особливостей самовідношення.
4. Проаналізувати та інтерпретувати результати експериментального дослідження взаємозв'язків психологічних чинників формування конфліктологічної компетентності підлітків через гармонізацію самовідношення.
5. Окреслити сучасні підходи профілактики конфліктності підлітків.
6. Розробити програму розвитку конфліктологічної компетентності підлітків засобами гармонізації самовідношення у соціальній роботі.

Об'єкт: конфліктологічна компетентність підлітків.

Предмет: формування конфліктологічної компетентності підлітків через гармонізацію їхнього самоставлення у соціальній роботі

Гіпотеза: полягає у тому, що конфліктологічна компетентність тісно пов'язана зі становленням системи самовідношення особистості підлітків. Це потребує виявлення особистісних детермінант конфліктної активності для розробки комплексних заходів профілактики гармонізації самовідношення підлітків у практиці соціальної роботи.

Методи дослідження:

1. *теоретичні методи:* аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури з метою побудови теоретичної моделі конфліктологічної компетентності у підлітків;

2. *аналітичні методи:* вивчення вітчизняного й зарубіжного досвіду стосовно діагностики й корекції конфліктності у підлітків; аналіз методичних і нормативних документів, що регламентують діяльність соціальної служби.

3. *емпіричні методи:* спостереження, експертна оцінка штатних психологів, фахівців соціальної служби, педагогів з метою виявлення конфліктності підліткової групи, інтерв'ювання, формувальний експеримент, тестування за допомогою наступних психодіагностичних методик: тест за методикою К. Томаса «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації»; методика дослідження самоствавлення (С. Р. Пантелєєв) – діагностувалися індивідуально-психологічні прояви системи самоствавлень, які впливають на ризику виникнення невротичних розладів.

4. *методи активного соціально-психологічного навчання:* тренінги, мінілекції;

5. *методи математичної обробки результатів дослідження:* Microsoft Excel та SPSS.

6. *інтерпретаційний метод.*

Емпіричну базу дослідження складають 100 учнів 8-10-их класів навчання віком від 13 до 15 років.

Наукова новизна полягає у проведенні детального теоретико-емпіричного вивчення та аналізу особливостей основних індивідуально-

психологічних детермінант формування конфліктологічної активності підлітків.

Практична значущість полягає у тому, що результатом проведеного дослідження є розробка та проведення профілактичної програми конфліктологічної компетентності підлітків засобами гармонізації самовідношення, яка може використовуватися у практиці соціальної роботи.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, які містять 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел у кількості 45, додатків. Загальний обсяг роботи складає 63 сторінки, з яких основного тексту 51 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТНОСТІ У ПІДЛІТКІВ.

1.1 Загальна характеристика конфлікту

Конфлікт є предметом міждисциплінарної науки конфліктології. Конфліктологія - це наука, яка вивчає закономірності появи, розвитку, припинення конфліктів і про методи, принципи та способи їх кращого вирішення. Насправді сьогодні не можливо знайти особистість, яка б не зустрічала конфлікт у своєму житті. Серед конфліктологів існує навіть вираз: «Якщо у вашому житті немає конфліктів, перевірте, чи у вас є пульс».

З роками необхідність людини в спілкуванні збільшується та стає все більш важливою. Водночас при комунікації з іншими, у людини вимальовується особиста позиція, погляд на подію, що не завжди відгукується такою ж думкою в оточенні, це спричиняє появу конфлікту. Однією з вершин цього розвитку є саме підлітковий період. Основною діяльністю цієї вікової групи є міжособистісна взаємодія з батьками, викладачами, у компанії друзів або однолітків, що, зі свого боку, вимагає відповідної майстерності, вміння та знань, щоб вміти правильно сприймати та реагувати на різні суперечки та конфлікти. Саме тут і виникає концепція конфліктологічної компетентності - це схильність особи (організації, суспільної групи, команди тощо) правильно здійснювати свою діяльність за для мінімізації руйнівних змін у дієвому конфлікті та здатність перетворити соціально-негативні події у соціально-позитивні. Це показує розвинений рівень обізнаності щодо можливих стратегій поведінки, які захищають особистість і здатність визначити допомогу для реалізації продуктивних взаємодій у конкретній гостро конфліктній ситуації (термін заведений Б. І.).

Після здійсненого аналізу наукових робіт про конфліктну поведінку підлітків, показує, що дана проблема досліджується з різних сторін. Деякі автори роблять значний акцент на пошук зв'язків між рисами особистості та конфліктною поведінкою. Серед них Ганієва А.А. та Гайнулліна А.В., які

займаються вивченням впливу властивостей особистості на конфліктну поведінку [11]; Чайковська О. М., психологічну природу, механізм і детермінанти конфліктної особистості підлітка в рамках теоретичних питань [42]; Яновська Т.А., яка аналізувала зв'язок між проявами психологічного конфлікту та емоційною сферою підлітка [45].

Багато праць написано на тему конфліктів, які трапляються під час комунікації підлітків з однолітками, батьками та іншим оточенням. Так Апішева А.Ш. досліджувала психологічні проблеми, які з'являються, як наслідок самоствердження, при комунікації сучасних юнаків з їх батьками [3]; Куниця Т.Ю. пояснила головні причини конфліктів між підлітками у шкільному колективі [23].

Любушкіна Л.О. вивчає міжособистісні конфлікти в підлітковому віці та пропонує виховні методи розв'язання конфлікту [25]. Ніколаєва А.А., Субботіна С.Н. своє дослідження присвячують запобіганню конфліктів серед підлітків у освітніх умовах [27].

Поняття «конфлікт» серед науковців пояснюється різноманітним чином, а сам термін має багато визначень. Це пояснюється тим, що конфлікт – це складне психосоціальне явище та безліч наук намагаються його дослідити.

Деякі автори під конфліктом розуміють протистояння двох сторін. Таку думку мають В. Шейнов, який акцентує, що конфлікт – це протистояння двох сторін, у якому одна зі сторін загрожує інтересам іншої [43]. А. Берлач, В. Кондрюкова також зазначають, що конфлікт – гостре зштовхування різних думок, протилежних цілей, загострення інтересів сторін, поглядів, позицій суб'єктів (або частин внутрішньої будови особистості) [7]. Конфлікт - як аварія між різними за напрямками думками, які не поєднані між собою нічим, якась одна картина в самосвідомості, у комунікації з людьми або взаємостосунках індивідів, сумісний з негативними проявами - розглядають автори підручника з соціальної конфліктології [35].

Ще в одному плані конфлікт розглядається як суперечність. А. Бісембаєва розглядає конфлікт як виявлення об'єктивних чи суб'єктивних

розбіжностей, що виражається в протиборстві сторін [6]. А. Анцупов і А. Шипілов визначають «конфлікт» як: «Найгостріший шлях виявлення сперечань, які з'являються під час комунікації, яка демонструється в протиборстві суб'єктів конфлікту та звісно програється з негативними емоціями» [2]. Конфлікт як актуальну суперечку визначається Б.Хасаном, тобто виявлені під час взаємодії різні думки, напрямки, цінності [40].

М. Зеленков пояснює конфлікт як частину соціальної взаємодії: «Конфлікт – це якість взаємодії між людьми (або елементами внутрішньої структури особистості), що виражається в протиборстві сторін заради досягнення своїх інтересів і цілей» [22].

Автори Є. П. Ільїн і П. А. Ковальов у своїй методиці пов'язують та досліджують конфліктну поведінку як схильність людини до конфліктності та агресивності через її власну характеристику. [18]

Усякий наявний конфлікт – це процес, який має тривалість, а не однократна дія. Тому аналіз конфлікту потребує не лише перегляд його структури (статики), а й понять фаз і етапів розвитку (динаміки) [13].

А. Анцупов і А. Шипілов у перебігу конфлікту зазначали етапність і періодизацію:

Латентний період (перед конфліктна ситуація) складається з таких етапів [2]:

- виникнення об'єктивної проблемної ситуації базою яких стали об'єктивні причини, що передують виникненню конфлікту;
- усвідомлення об'єктивної проблемної ситуації, коли розуміється, що в реальності існує певна проблема та потрібно застосувати якісь дії для її розв'язання;
- намагання суб'єктів розв'язати об'єктивну проблемну ситуацію неконфліктними методами. Завдяки розумінню сторонами, що є конфліктна ситуація, це призводить до її вирішення неконфліктними способами: перемови, пересвідчення, заклик, інформування другої сторони. Часто хтось один тут готовий

поступитись власним інтересом задля припинення суперечки та не бажання перейти в гарячий конфлікт.

- виникнення до конфліктної ситуації. Ситуація може сприйматися як перед конфліктна, і друга людина в ній не становить загрозу.

Відкритий період, або конфліктна взаємодія (сам конфлікт). Головним признакою зміни латентної стадії на відкриту є перехід до **конфліктної поведінки** – активні дії сторін, що не дають досягти цілей конкуренту та намагання задовільнити особисті, часто тут починає виникати агресія. Наступні етапи відкритої стадії:

- інцидент: перша сутичка між сторонами, бажання вирішити все на свою користь. Конфлікт може продовжуватись як чергування конфліктних зіткнень-інцидентів;
- ескалація: інтенсифікація протиборства сторін. Дана частина є початком відкритої конфліктної комунікації: емоційний тиск (афективне реагування); початок діалогу не на аргументах, а на претензіях і власних випадів; зануренням у суперечність; використанням насильних дій; забуттям про першочергові причини виникнення конфлікту; залученням інших людей.;
- збалансована протидія: зменшення інтенсивної суперечки. Починає з'являтися розуміння, що стратегія насильницького методу не дасть результату, але й інших дій для примирення поки не робиться;

Завершення конфлікту: перехід від конфлікту до пошуку шляхів його вирішення. Головною формою завершення конфлікту є розв'язання, урегулювання, погашення, усунення або перехід в інший конфлікт [2].

Головним завданням при розв'язанні конфліктної ситуації є пошук та аналіз причин її виникнення. Н. Дедов, А. Морозов, Є. Сорокіна та Т. Сулова вказують на джерело конфлікту – як сперечання, що виникає серед неузгодженості: умінь, навичок, знань, особистісних характеристик, задатків; методів управління; станів особистості (емоційний, психічний та інші); економічних і технологічних станів; цінностей, мотивів і інтересів; в

інтерпретації інформації та поглядів на ситуацію, позицій; оцінки та самоприйняття [35].

Наші протилежні дії щодо опонента і є нашою конфліктною поведінкою. Ці дії втілюються в когнітивній, емоційній та вольовій сферах супротивника, які зазвичай приховуються від зовнішнього сприйняття. Порядок відповідних реакцій, направлений на втілення власних інтересів та обмеження інтересів конкурента, саме це є видимою соціальною складовою конфлікту.

Конфліктній поведінці належать власні принципи, тактики та стратегії. Головними принципами можна зазначити: силова концентрація, силова координація, завдання удару по найбільш уразливому місцю противника, економія часу та сил [22].

Стратегія конфліктної поведінки може бути досліджена як орієнтир особистості в самому конфлікті, тобто певне пристосування поведінки людини в конфліктних ситуаціях. У вітчизняній та зарубіжній психології існує велика кількість описів різних форм поведінки в конфлікті.[33, 34]. Однією з них є двовимірна модель Томаса-Кілмена, яка демонструє як люди поведуть себе в конфліктній ситуації, які методи врегулювання застосовують [31]. Вимірами цієї методики є: кооперація – особистість зосереджена на інтересах інших, які беруть участь у конфлікті; напористість – концентрується лише на захисті власних інтересів.

Психологи К. Томас і Р. Кілмен виділили п'ять способів поведінки під час конфлікту [8]:

співпраця – сумісний пошук шляхів, які відповідають інтересам кожного з учасників, що вимагає консолідації поведінки суб'єктів;

компроміс – вирішення різних думок шляхом взаємних поступок;

уникнення (ігнорування, догляд) - уникнення конфлікту, прагнення позбутися конфлікту, не розв'язавши його;

пристосування (відступ) – примирення зі стороною опонента та зниження власних бажань;

суперництво (конкуренція) – відвертий енергійний сильний захист власних інтересів і позиції;

Реалізація стратегій в конфлікті відбувається за допомогою тактик [22]:

тактика захоплення й утримання об'єкта конфлікту. Застосовується при конфліктах щодо матеріального предмету.

тактика фізичного насильства. Це вчинки, які призводять до руйнування матеріальних цінностей, фізичного насилля, завдання поранень, перешкоджання роботі інших, виникнення болю і т.д;

тактика психологічного насильства. Кривдить супротивників і впливає на егоїзм, гордість і самоповагу, інколи понижує самооцінку та викликає сором. Вона демонструється через кривду, нахабство, ненормативну лексику, непристойні жести, негативні особистісні коментарі, які принижують за певною рисою, неповагу, брехню, презирство, обмежувальний контроль за поведінкою та діяльністю;

тактика тиску. Застосовуються дії наказового типу, як зазначення умов, розпоряджень, компроматів, загроз, вимагання чи ультиматуму;

тактика демонстративних дій. Використовується задля привернення уваги оточення до себе.

Санкціонування. Опонент потрапляє під обтяження, вищу завантаженість, накладення вето, блокування, непокори наказам через будь-що, публічна відмова підкорятися впливу;

тактика коаліцій. Ціль – зміцнення чи підвищення свого рейтингу в конфлікті. Знайшло відбиток у створенні профспілок, посилення груп підтримки;

тактика фіксації своєї позиції. Для підтвердження своїх позицій на основі фактів і логіки. Це впевнення, заклик, критика, навіювання своїх поглядів і т.д.

тактика прихильності. Показує правильну поведінку задля знаходження однієї мови, демонструючи готовність розв'язати проблему, надавати необхідну інформацію чи послугу, поблажливість або заохочення.

тактика угод. Міжособистісне передання благ, присяг, поступки чи пробачення перед іншим.

1.2. Сучасні підходи вивчення особливостей конфліктів у підлітковому віці

Підлітковий вік – це адаптація дитини в доросле життя, це важкий та важливий процес формування особистості. Під час інтенсивного фізичного росту, розвитку внутрішніх органів, статевого дозрівання змінюється й структура характеру. Через це може проявлятися роздратованість, хвилювання, імпульсивність і агресивність, стрес або збудження. Це напружений період формування відношення до себе, до навколишнього світу, подій, які відбуваються навколо. Відбувається утворення усвідомлення щодо соціальної ситуації, з'являються погляди, мотиви та ставлення до себе. Підлітковий вік – період формування і розвитку індивіда, визначення та утвердження цінностей і пріоритетів. Бажання виглядати дорослим часто помічається в поведінці та в зовнішньому вигляді підлітка, іноді в критичних рамках, через непослідовні дії чи вимоги.

Періодизація рамок підліткового періоду не є чіткою, це пов'язане зі значним подовженням підліткового віку [4]. Переважно автори застосовують наступну періодизацію: молодший підліток 10-11 – 12-13 років, другий підлітковий перехідний період 12 – 13 років, старший підліток 12-13 – 15-16 [8, 12]. Для віку 11-12 років також характерно зростання пізнавальної активності та допитливості, сенситивність як фаза виникнення інтересів, які часто є нестійкі та інфантильні [37]. Також можна зазначити, що на початку того, як дитина потрапляє у фазу підліткового віку, вона активнішу проявляє гострість, власну думку, категоричність і максималізм, але уже під його завершення поведінка змінюється, стає більш зваженою, усвідомленого характеру [29].

Завражнов В.В. виділяв два етапи підліткового періоду – негативний, де зникають усі минулі інтереси дитини (через це з'являються протести та

запальність) і відбувається пубертатне дозрівання, та позитивний (фаза інтересів), що пов'язаний власне з новими іншими інтересами, уявленнями про себе та оточення. Надкритичною точкою цих двох етапів є вік 13 років – криза незалежності. Саме в цьому періоді життя найбільш гостро проявляється відношення до обмежень, негативна реакція на батьків, як наслідок дитина важко піддається вихованню чи порадам дорослих тощо. [21]

Сучасні психологи та фахівці, які досліджували питання підліткового періоду [1] у своїх роботах зазначають головні суперечності підліткового віку:

- перехідний характер між дитинством і дорослістю;
- гетерохронні розбіжності, які розвиваються з психічними процесами та мотивами дорослішання (соціальним, інтелектуальним, особистісним, емоційним, фізіологічним);
- суперечність між нормативністю й активністю;
- одночасність розвитку фаз соціалізації та індивідуалізації;
- суперечність між статевим дозріванням і соціальною заборонаю на сексуальні контакти.

Взаємодія з соціальним оточенням встановлює особливості перетікання підліткового віку, воно визначає спрямованість розвитку дитячої психіки, зазначає Б.Волков [10].

І, нарешті, найважливішим утворенням підліткового віку, його кінцем, на думку А. Ганєєвої та А. Гайнулліної, є самосвідомість. Самосвідомість – визначна психологічна будова, що містить: по-перше, розуміння своєї тотожності; по-друге, свідомість власного «Я» як активного, практичного початку; по-третє, осмислення власних психічних особливостей і якостей; по-четверте, певну систему соціально-моральних норм. Часто через інтенсивний розвиток самосвідомості та самокритичності підліток починає знаходити суперечності як і в навколишньому світі, так й у власних уявленнях про себе [11].

Під час підліткового життя ці особливості розвитку індивіда зумовлюють неузгодженість позицій підлітків, що зумовлює їх високий

рівень конфліктності, що може бути засноване на тому, що сучасні підлітки живуть у світі зі складним змістом і тенденціями. Крім того, якоюсь мірою їм тяжко бути терпимими стосовно інших людей під час міжособистісного спілкування [9].

Дані особливості підліткового віку загострюють всі питання виховання та батьківства. Амбівалентність характерна для стосунків батьків і дітей у цей період. Також ключову роль конфліктної поведінки в даному віковому періоді грає певний статус підлітка серед свого оточення чи однолітків і взаємостосунки з педагогами та керівниками [15].

Важливе значення при конфліктній поведінці грають якісні характеристики підлітка. Внутрішній конфлікт часто підтримується соціальними й організаційними факторами. Частіше за все підліток не може впливати на ці фактори, що призводить до суперечок із оточенням, що відповідно ускладнює процес спілкування [11].

Тому в психологічних дослідженнях проблем конфліктності підлітка розвиток особистості на цьому етапі носить перехідний і кризовий характер. Конфліктна позиція підлітка призводить до загострення конфліктів з іншими. Активне дослідження психологів у рамках даного вікового періоду може дозволити виділити три причини загострення конфліктної поведінки підлітка і негативного відношення до себе чи оточення:

1. Позиція, яку підліток займає серед свого оточення однолітків і друзів.
2. Виховання в середині родини та її вплив
3. Індивідуальність та особистість самого підлітка.

Виходячи з цієї теоретичної позиції ми у ході емпіричного дослідження будемо діагностувати особливості підліткового сприйняття в конфліктній ситуації, а також визначення її впливу на самоствавлення у підлітків. Надалі це дозволить виявити детермінанти конфліктологічної активності у підлітків та розробити ефективну програму профілактики конфліктологічної компетентності підлітків для вдосконалення соціальної практики.

Висновки до розділу 1

Враховуючи вище наведену теоретичну інформацію щодо формування конфліктологічної компетентності підлітків можна зазначити, що дана проблема є актуальною та глибоко розробленою в контексті психології. Теоретична база на дану тему містить широке дослідження психологічних чинників, які є наслідками відповідної поведінки підліткової групи. Психічні стани, індивідуальні особливості, настановлення та якості індивіда визначають психологічні особливості конфлікту. Важкість питання є в тому, що конфліктну поведінку підлітка не завжди можна чітко та легко пояснити. Вона може обумовлюватись як і відхиленням в поведінці, що є ознакою психічного захворювання, так і психологічною особливістю перехідного віку або просто дефектом виховання.

Психологічні фактори та конфлікти пов'язані з соціумом відіграють важливу роль у формуванні упередженості підлітків. Поява розуміння в підлітка, що він перетнув межі дитинства, зумовлює його переміщення від однієї норми до іншої – від «дитини» до «дорослого», а також виникнення специфічної активності в соціумі, що може проявлятися в підвищеному інтересі до вивчення різних понять, цінностей, способів життя в суспільстві, які можуть бути притаманні дорослим. Засвоєння різноманітних способів дорослості досягається шляхом безпосереднього запозичення чи наслідування, шляхом самовиховання та самоосвіти у відносинах з дорослими та однолітками. Підліток може орієнтуватись на старшого і в зовнішньому вигляді, намагатись ввійти в його спосіб життя та діяльність, перейняти певні характеристики, здобути привілеї, набути їх особливості, вміння і привілеї, і причому перш за все частіше ті, які найбільш виділяють дорослого над дитиною.

Зважаючи на це, ми у ході етапу емпіричного дослідження будемо діагностувати, визначати та досліджувати конфліктологічну компетентність підлітків засобами гармонізації самовідношення в практиці соціальної роботи.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ПІДЛІТКОВОЇ КОНФЛІКТНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОСТАВЛЕННЯ

2.1 Методологія та опис дослідження зв'язку підліткової конфліктності та особливостей самоствавлення

У ході теоретичного аналізу ми розглянули сучасні підходи до вивчення питання конфліктологічної компетентності серед підлітків, що є важливою відкритою психологічною проблемою та потребує дослідження й певного вдосконалення в практиці соціальної роботи. Відтак, гіпотеза нашого емпіричного дослідження полягає у тому, що підлітки часто схильні вступати в конфліктну ситуацію, при чому вона має різні шляхи протікання в житті самого підлітка. З однієї сторони, вона детермінує агресивну поведінку підлітка, з іншої актуалізує різні типи психологічного захисту в залежності від особистісної характеристики та розширює стратегії поведінки в конфлікті. Також різноманітні причини, які характерні частим конфліктам в підлітковому віці, наприклад, як агресивність та негативні установки на комунікацію з соціумом можуть виступати психологічними (чи соціально-психологічними) чинниками підвищеної конфліктності у підлітка. Виходячи з цієї теоретичної позиції ми у ході констатувального етапу емпіричного дослідження будемо діагностувати сторони, причини та чинники формування конфліктної поведінки, особливості характеру, які впливають на конфліктологічну компетентність та стратегії й тактики конфліктів, для визначення їхнього впливу на особливості розвитку підлітка. Це дозволить виявити детермінанти конфліктологічної активності у підліткової групи населення та надалі розробити ефективну програму профілактики (корекції, розвитку тощо) конфліктологічної компетентності підлітків засобами гармонізації самоствавлення для вдосконалення соціальної практики.

Мета нашого дослідження – це виявити зв'язок конфліктологічної компетентності з індивідуально-психологічними чинниками, які можуть впливати на формування самоствавлення підлітка.

З метою емпіричного дослідження конфліктологічної компетентності, як особистісного розвитку підлітка нами були поставлені наступні завдання:

- визначити роль конфліктів у структурі міжособистісних відносин;
- провести дослідження за допомогою методик К. Томаса та С. Р. Пантелєєва

Пантелєєва

- проаналізувати та обробити отримані дані щодо конфліктологічної компетентності підлітків засобами гармонізації самоствавлення

- проаналізувати зв'язок особливостей поведінки підлітків, які мають різні установки на конфлікт

- з'ясувати взаємозв'язок конфліктності із характеристикою особистості підліткового віку.

- розробити тренінгові програми чи рекомендації по профілактиці конфліктної поведінки підлітків, які будуть спрямовані на співпрацю підлітка в соціумі засобами гармонізації самоствавлення.

Дослідження складало чотири етапи:

Перший етап – теоретико-аналітичний – було присвячено аналізу літературних джерел з проблематики конфліктологічної компетентності у підлітків, опрацювання основних понять і теорій конфліктології, вихідних принципів дослідження та методичного інструментарію, добір психодіагностичного матеріалу для релевантних цілей емпіричного дослідження.

Дослідження було проведено за допомогою методик:

- методика дослідження самоствавлення (С. Р. Пантелєєв) – для діагностики індивідуально-психологічних проявів системи самоствавлень, які впливають на ризики виникнення невротичних розладів.

- тест за методикою К. Томаса «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації» застосовувався для визначення домінантного типу поведінки в конфліктній ситуації, аналізу реакції на конфлікт, отримання

інформації щодо способу вирішення конфліктної ситуації, засвоєння конструктивних та деструктивних способів подолання важких ситуацій.

Другий етап – констатувальний експеримент – базувався на формуванні репрезентативної вибірки, яка складала 100 учнів віком від 13 до 15 років, підготовки оптимальних обставин взаємодії з досліджуваними з метою ефективного проведення емпіричного дослідження конфліктологічної компетентності у респондентів, а також безпосереднього проведення психодіагностичного дослідження.

Для дослідження нами була сформована репрезентативна вибірка, яка складалась зі 100 учнів віком від 13 до 15 років, що навчались в 8-10-их класів навчання. Усі досліджувані знаходяться в підлітковому віці розвитку.

При вивченні цієї проблеми було організовано і проведено дослідження на базі Хмельницького колегіуму імені В. Козубняка. Дослідження проходило в умовах реального тестування за допомогою двох методик, що були на анкетах, які роздали учням. Проведення було заздалегідь узгоджено з адміністрацією колегіуму та з викладачами й шкільним психологом. Учасники обстеження були забезпечені усіма умовами для роботи.

Третій етап – аналітико-узагальнюючий. На цьому етапі відбувалася систематизація, аналіз, узагальнення та порівняння результатів, отриманих у результаті емпіричного дослідження, а також інтерпретація отриманих даних.

Четвертий етап – формувальне експериментальне дослідження, яке включало розробку та апробацію профілактичної програми з соціально-психологічного попередження конфліктної поведінки засобами гармонізації самовідношення у підлітків, результати якого наведені у третьому розділі нашої роботи. План формувального етапу дослідження передбачав послідовну реалізацію таких етапів:

1. Формування вибірки.
2. Формування експериментальної та контрольної груп.
3. Проведення первинної діагностики.

4. Організація та здійснення формульованого (психокорекційного) впливу.

5. Проведення підсумкової діагностики.

6. Інтерпретація результатів дослідження.

Отже, проведене нами емпіричне дослідження складалось з констатувального та формульованого експериментів, результати яких підлягали аналітико-узагальнюючій інтерпретації за допомогою методів математичної статистики.

Основним методом засобом збору емпіричного матеріалу констатувального етапу дослідження було тестування з використанням психодіагностичних методик:

1. Багатовимірний опитувальник дослідження самоствавлення МИС

Опитувальник створений С. Р. Пантелеєвим в 1989 році, містить 110 тверджень розподілених по 9 шкалами. Методика призначена для поглибленого вивчення сфери самосвідомості особистості, що включає різні (когнітивні, динамічні, інтегральні) аспекти. Опитувальник включає шкали:

Перша шкала – це замкнутість. Вона містить у собі переважання однієї з двох тенденцій: або конформності: вираженої мотивації соціального схвалення або критичності: глибоко усвідомлення себе, внутрішньої чесності та відкритості.

Друга шкала – це самовпевненість. Вона містить в собі самоповагу, ставлення до себе як до впевненої, самостійної, вольової та надійної людини, яка знає, що їй є за що себе поважати.

Третя шкала – самокерування. Вона показує уявлення особистості про основне джерело своєї активності, результатів і досягнень, про джерело розвитку своєї особистості, підкреслює домінування свого "Я", або зовнішніх причин.

Четверта шкала – дзеркальне «Я». Охоплює в собі уявлення суб'єкта про здатність викликати в інших людей повагу, симпатію. При інтерпретації

необхідно враховувати, що шкала не показує справжнього змісту взаємодії між людьми, це лише суб'єктивне сприйняття відносин, що склалися

П'ята шкала – самоцінність. Вона свідчить про відчуття цінності власної особистості та передбачувану цінність власного "Я" для інших.

Шоста шкала – самоприйняття. Ця шкала дозволяє судити про виразність почуття симпатії до себе, згоди зі своїми внутрішніми спонуканнями, прийняття себе таким, який є, попри недоліки та слабкості.

Сьома шкала – самоприв'язаність. Ця шкала свідчить про ступінь бажання змінюватися стосовно реального стану на сьогодні.

Восьма шкала – внутрішня конфліктність. Ця шкала визначає наявність внутрішніх конфліктів, сумнівів, незгоди із собою, вираженість тенденцій до самокопання та рефлексії.

Остання, дев'ята шкала – самозвинувачення. Дана шкала вказує виразність негативних емоцій на адресу свого "Я".

2. Тест Томаса — типи поведінки в конфлікті

Виділяється п'ять способів регулювання конфліктів, позначені відповідно до двох основоположних вимірювань (кооперація і напористість):

1. Змагання (конкуренція) — прагнення добитися своїх інтересів в збиток іншому.
2. Пристосування — принесення в жертву власних інтересів ради іншого.
3. Компроміс — угода на основі взаємних поступок; пропозиція варіанту, що знімає виниклу суперечність.
4. Уникнення — відсутність прагнення до кооперації і відсутність тенденції до досягнення власної мети.
5. Співпраця — учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін.

У опитувальнику по виявленню типових форм поведінки К. Томас описує кожний з п'яти перерахованих можливих варіантів 12 думками про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних поєднаннях вони

згруповані в 30 пар, в кожній з яких респонденту пропонується вибрати ту думку, яка є найбільш типовою для характеристики його поведінки.

Відповіді на питання заносяться в бланк.

Підсумовуючи обґрунтування методології емпіричного дослідження конфліктологічної компетентності у підлітків засобами гармонізації самоствавлення, можна констатувати, що ретельність та „чистота” проведеного констатуючого експериментального дослідження забезпечило відповідність сформованої вибірки необхідним критеріям. Так, операціональна валідність визначалась відповідністю експериментального методу гіпотезі; внутрішня валідність була зумовлена можливістю розповсюдження результатів, отриманих в ході дослідження експериментальної вибірки, на кожного її члена (нами були враховані всі значущі характеристики об’єкта дослідження, відмінності вираженості яких могли б суттєво вплинути на результати психокорекційного впливу); репрезентативність визначалась відповідністю досліджуваних рис експериментальної групи рисам, притаманним усій генеральній сукупності стосовно якої ми можемо застосувати дані, отримані в експерименті.

Проводячи аналіз результатів проведеного дослідження слід зазначити, що одержані первинні дані було оброблено за допомогою стандартних програм варіаційної статистики з обрахуванням середніх значень та кореляційного аналізу рангів Ч. Спірмена.

2.2 Інтерпретація результатів експериментального дослідження взаємозв’язків психологічних чинників формування конфліктологічної компетентності підлітків через гармонізацію самоствавлення

Перш ніж перейти до аналізу одержаних результатів, вважаємо за необхідне торкнутися критеріїв покладених нами в основу оцінки конфліктологічної компетентності підлітків. Так, визначаючи показник конфліктологічної компетентності ми виходили з гіпотези, що усі стратегії поведінки у конфлікті є доцільними за відповідних умов. Нема «гарних» або

«поганих» стратегій. Доцільність застосування тої або іншої стратегії визначається об'єктивними обставинами. Відтак, конфліктологічна компетентність проявляється у вмінні володіти та застосовувати будь-яку з них рівною мірою. Таким чином, за баловим показником усіх п'яти (за Томасом) стратегій поведінки у конфлікті компетентність проявляється у тому випадку, коли респондент має приблизно однаковий рівень їхнього розвитку. Наприклад, зважаючи на те, що сумарний бал за усіма п'ятьма шкалами дорівнює 30 балам, відповідно «ідеальна» модель компетентної особистості, яка рівною мірою володіє усіма стратегіями, це коли усі шкали мають по 6 балів. І навпаки, якщо у людини гіпертрофовані певна стратегія, то це може відбуватися за умови відповідного зниження усіх інших. Це означає, що людина схильна найчастіше реагувати саме такою стратегією у конфлікті, а інші стратегії застосовуються тим рідше, чим менший бал вони отримують. І чим більший розрив між максимальним балом певної стратегії та мінімальним значенням якоїсь іншої, тим більше проявляється недостатня компетентність, адже спостерігається стереотипне надання переваги одній, шляхом ігнорування менш розвинених інших. Таким чином, показник конфліктологічної компетентності ми вираховували на основі обчислення відмінності між максимальним та мінімальним значенням шкал-показників стратегій поведінки.

Отже, чим менший баловий розрив за шкалою «компетентності», тим більш рівномірно розвинені усі стратегії, що вказує на високу компетентність володіння усіма стратегіями рівною мірою. І навпаки, чим більший баловий розрив між максимальним та мінімальним показником, тим більш дисгармонійний профіль розвитку володіння стратегіями поведінки у конфлікті.

Відтак, проведемо аналіз усередненого профілю показників стратегій поведінки у конфлікті експериментальної групи підлітків (Див. Таб. 2.1).

**Показники усереднених результатів дослідження стратегій поведінки у
конфлікті підлітків за методикою Томаса [Додаток Б]**

	Вік	Конкуренція	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування	Компетентність
Середній бал	13,84	6,45	5,91	5,91	5,74	5,99	5,65

Одразу можна відзначити, що майже усі стратегії в усередненому профілі мають близькі значення, з несуттєвим превалюванням стратегії конкуренції. З одного боку це означає, що у цілому підлітки достатньою мірою готові до використання будь-якої зі стратегій поведінки у конфлікті, залежно від ситуації. Хоча, певною мірою, все ж таки, віддають перевагу конкурентному суперництву.

Разом із тим, показник компетентності має також досить високий бал, що вказує на наявність розповсюдженого дисбалансу між стратегіями, що можна тлумачити як недостатній загальний рівень розвитку конфліктологічної компетентності серед підлітків. Це підтверджується й тим фактом, що серед 100 респондентів, осіб, у яких наявний суттєвий розрив між окремими стратегіями понад 5 балів, було виявлено 50 осіб (50%). Таким чином, половина з опитаних не має конфліктологічної компетентності, віддаючи перевагу якійсь одній зі стратегій поведінки у конфлікті.

При цьому, якщо брати за норму розвитку кожного з показників у 6 балів, то, починаючи з 8 балів відбувається суттєве розбалансування певної стратегії проти інших, яка, умовно кажучи, починає домінувати над іншими та гіпертрофується тим більше, чим більше перевищує показник 8 балів. Тому показовим буде аналіз кількості таких переважних показників за кожною зі стратегій поведінки у конфлікті:

- Перше місце за кількістю перевищень норми займає стратегія конкурентного суперництва, за яким у 36% спостерігається відчутне превалювання даної стратегії над іншими. Отримані дані демонструють те, що найбільш вираженими особистісними рисами підлітків, які визначають їх конфліктну поведінку, є запальність і агресія, яка слугує усуненням перешкоди на шляху до мети. Високий рівень установки на конфлікт часто являється знаком безвідповідальності в самій конфліктній ситуації. Підлітки часто використовують тут звинувачення, дорікання, які на справді виступають механізмом самозахисту. Також конкурентне суперництво може пояснюватись поганим настроєм, демонстрацією своєї незалежності, захистом своїх інтересів, спробами відновити справедливість, демонстрацією своєї переваги над кимось та банальне зняття напруги на когось. Особливість поведінки підлітків в даному типі реакції на конфлікт проявляється в емоційних зривах, агресивних реакціях, роздратованості та регресії.

- Друге місце займає стратегія пристосування, за якою спостерігається превалювання над іншими у 30% респондентів. Це можна пояснити бажанням знизити емоційне напруження, пом'якшити ситуацію і дії конкурента, намагаючись зрозуміти та поступитись під час суперечки, зберегти гарні відносини. Підлітки даної групи поведуться в конфлікті нейтрально. При конфлікті часто не шукають способів його вирішення, вважаючи, що конфліктна ситуація розв'яжеться сама по собі.

- Третє місце займає стратегія співробітництва, домінування якої над іншими виявлено у 17% підлітків. Це можна пояснити бажанням підлітка вирішити конфлікт таким чином, щоб кожна сторона була у вигаді, це не просто врахування іншої позиції, а намагання досягти двосторонньої вигоди.

- На четвертому місці знаходиться стратегія компромісу, за якою перевищення балової ваги у порівнянні з іншими виявлене у 16% опитаних. Це можна пояснити тим, що в ситуації конфлікту поведінка підлітків характеризується агресивними реакціями, образою, підозрілістю, але вони не переважають у вирішенні конфлікту. Підлітки розцінюють ситуацію

конфлікту як внутрішню перешкоду, а через свою несамостійність, мають труднощі у встановленні контактів, намагаються уникнути активних форм вирішення за допомогою бажання врегулювати спірні питання конструктивними методами, намагання досягти компромісу, піти на поступки, спробою задовольнити бажання обох сторін.

- І п'яте місце обіймає стратегія уникнення, за якою лише у 14% наявні ознаки превалювання щодо інших стратегій. У підлітків цієї групи реакція «фіксація на самозахисті» має виразність у порівнянні з іншими групами, тому в ситуації звинувачення підлітки часто виправдовують себе і намагаються уникнути відповідальності за свої вчинки, відчуваючи при цьому почуття провини. Таку поведінку ми можемо схарактеризувати як самозахист. Частіше всього підліток не відстоює власні інтереси, та й при цьому не враховує інтереси іншого. Займає сторонню позицію, не іде на дискусію, може навіть стримуватись від висловлювання власної позиції.

З цього можна дійти висновку, що найчастіше підлітки готові вдаватися або до суперництва, або до пристосування, нівелюючи усі інші стратегії поведінки у конфлікті. Це обумовлює й виявлений нами недостатній рівень конфліктологічної компетентності, яка передбачає гармонійний розвиток навичок володіння усіма стратегіями, а також готовність застосовувати їх усі залежно від ситуації, не віддаючи переваги однієї з них.

Тепер проаналізуємо усереднений профіль підлітків експериментальної групи за показниками системи самовідношень та самоствавлень за методикою Пантелєєва (Див. Таб. 2.2).

Таблиця 2.2

**Показники усереднених результатів дослідження показників
самоствавлень підлітків за методикою МІС Пантелєєва [Додаток В]**

	Відкритість	Самовпевненість	Самокерівництво	Демонстративний Я-образ	Самоцінність	Самоприняття	Самопривязаність	Конфліктність	Самозвинування
Середній бал	5,16	8,37	4,45	4,64	8,8	7,56	3,1	6,31	5,11
Відхилення від норми		+1,37			+1,8	+0,56	-0,9		

Зважаючи на те, що за методикою МИС нормою є діапазон значень від 4 до 7, то при інтерпретації усереднених результатів будемо звертати увагу на ті значення, які мають відхилення від зазначеної норми або у бік перебільшення, або у бік низьких показників.

З наведеного профілю показників різних факторів самоставлень стає очевидним, що найбільше відхилення у бік перебільшення демонструє показник надмірної самоцінності підлітків, що можна пояснити вибіркоким ставленням до себе, не якісним розподіленням своїх характеристик, високою оцінкою власних якостей та знецінюванням інших. Впевненість в унікальності власної особистості, в собі самому, зниження чутливості до критики та порад зі сторони.

На другому місці спостерігається суттєве перевищення норми за показником завищеної самовпевненості підлітків. Це можна пояснити виявленням самоповаги стосовно себе, як до людини впевненої та самостійної. Підлітки даної категорії часто поважають себе, задовольняються власними досягненнями, відчують в собі силу вирішувати багато життєвих питань.

Також можна відзначити й зниження самоприв'язаності підлітків, коли він не здатен цінувати себе та свої кордони, що можна пояснити тим, що вони з сумнівом ставляться до власних здібностей, не довіряють своїм рішенням, сумніваються в змозі пройти через труднощі та досягти власної мети.

Окрім того, певне перевищення норми наявне й за показником некритичного самоприйняття себе підлітком у будь-яких своїх поведінкових проявах. Це зумовлює те, що в цілому підлітки позитивно сприймають себе, схвалюють власні плани та вчинки, не вважаючи власну поведінку критичною в якихось аспектах. Вибірково ставляться до власної особистості, а також не сприймають більшість своїх переваг та замовчують більшість недоліків.

З цього стає очевидною хоч і не значна, однак, все ж таки гіпертрофія некритичного ставлення на тлі нерозвинених рефлексивних здібностей внаслідок недостатності життєвого досвіду.

Разом із тим, усереднений профіль не дає можливості виявити реальні зв'язки показників факторів самоставлень підлітків з конфліктологічною компетентністю у цілому, а також з конкретними стратегіями поведінки підлітків у конфлікті, тому наступним кроком нашого дослідження стане проведення кореляційного аналізу (Див. Таб. 2.3), [Додаток Г].

Таблиця 2.3

Кореляційні зв'язки конфліктологічної компетентності, поведінкових стратегій у конфлікті та показників самоставлення підлітків

	Конкуренція	Співпраця	Компромiс	Уникнення	Прийосування	Компетентність
Вiк	-0,126	0,172	0,005	-0,135	0,131	0,056
Конкуренція		-0,449	-0,331	-0,165	-0,606	0,226
Спiвпраця			0,032	-0,223	0,033	-0,141
Компромiс				-0,128	-0,180	-0,059
Уникнення					-0,243	0,051
Прийосування						-0,181
Вiдкритiсть	-0,147	0,040	0,290	-0,074	0,014	-0,029
Самовпевненiсть	0,300	-0,131	0,163	-0,095	-0,323	0,166
Самокерiвництво	0,199	-0,144	-0,040	-0,105	-0,054	0,084
Демонстративний Я-образ	-0,132	-0,019	0,109	0,134	0,013	-0,199

Самоцінність	0,309	-0,079	0,184	0,017	-0,457	0,124
Самоприняття	0,034	-0,213	0,148	0,185	-0,124	0,109
Самоприв'язанність	-0,005	-0,121	-0,139	0,115	0,098	-0,223
Конфліктність	-0,017	0,060	-0,100	-0,062	0,089	0,239
Самозвинувачення	-0,042	0,056	-0,060	0,093	-0,009	0,264

Зважаючи на кількість експериментальної вибірки, то, зважаючи на критерії критичних значень кореляцій Спірмена, можна аналізувати лише ті, які мають найбільшу вагу (Див. Таб. 2.4).

Таблиця 2.4

Критичні значення кореляційних зв'язків вибірки за Спірменом

n - вбірка	r відповідає рівню статистичної значимості $p \leq 0,1$	r відповідає рівню статистичної значимості $p \leq 0,05$	r відповідає рівню високої статистичної значимості $p \leq 0,01$	r відповідає рівню дуже високої статистичної значимості $p \leq 0,001$
100	0,165	0,197	0,256	0,324

Для розуміння внутрішньоособистісних чинників конфліктологічної компетентності та схильності до певних стратегій поведінки у конфлікті ми піддаємо кореляційному аналізу показники методики Томаса з інтегративним показником конфліктологічної компетентності з усіма іншими досліджуваними особистісними характеристиками, й, зокрема, проявами системи самоставлень за методикою МИС Пантелєєва.

Розпочнемо з аналізу кореляцій тих чинників самоставлення, відхилення від норми нами були виявлені в усередненому профілі респондентів. Так, завищення самоцінності пов'язане зі зниженням готовності до застосування стратегії пристосування (-0,457), зростання конфліктного суперництва (0,309) та ситуативної готовності до певного компромісу (0,185). Це можна пояснити впевненістю у власній позиції, спробою показати перевагу своєї думки над іншою. А якщо є загроза програти конфлікт, може висуватись компроміс, як

зниження ризиків втрати «обличчя». Підлітки готові поступитись, але при цьому шукають спосіб вплинути на ситуацію.

Зростання самовпевненості пов'язане з неприйняттям стратегії пристосування (-0,323), зростанням готовності до конкурентного суперництва (0,300), ситуативним зверненням до стратегії компромісу (0,163), а відтак й загальним зниженням конфліктологічної компетентності (0,166). Це можна пояснити тим, що чим вище у підлітка самовпевненість, тим тяжче йому даватимуться поступки в конфлікті. Він може йти на стратегію компромісу, коли всередині усвідомлює власну не правоту, але не готовий публічно її визнати.

Зниження самоприв'язаності підлітків продемонструвало лише зв'язок зі зниженням загального рівня конфліктологічної компетентності (-0,223), яка, зважаючи на обернене значення кореляції буде збільшувати балову вагу в міру зниження цінування себе. Це можна пояснити невпевненістю у власній позиції, що відповідно не провокує активне відстоювання своєї позиції. Коли підліток сам не впевнений у своїх силах, який сенс їх демонструвати під час конфлікту.

Своєю чергою, зростання некритичного самоприйняття підлітка пов'язане з неготовністю до застосування стратегії співробітництва (-0,213), а також до помірного зростання схильності до унікаючої поведінки при необхідності вирішувати конфліктну ситуацію (0,185). Це можна пояснити тим, що підліток не усвідомлює проблеми у своїй поведінці, власні негативні чи позитивні аспекти, готовий просто піти від конфліктної ситуації, не поглиблюючись в неї. Він не відчуває власної провини, намагаючись фрустраційну ситуацію передати на вирішення іншим.

Що ж стосується інших компонентів самоствавлення, то вони майже усі продемонстрували лише по одному зв'язку, в основному із загальним рівнем конфліктологічної компетентності. Виключенням став показник самокерівництва, який показав певний зв'язок із конфліктністю.

Тепер звернемося до аналізу зв'язків компонентів самоствавлення зі схильністю підлітків звертатися до певних стратегій поведінки. Для цього ми їх будемо розглядати у тій послідовності, частота домінування яких серед респондентів нами була описана вище. Так, найбільшу кількість перевищень продемонструвала готовність підлітків до стратегії конкурентного суперництва. Зважаючи на вагомості кореляції можна стверджувати, що зростання даної стратегії пов'язане з небажанням вдаватися до пристосування (-0,606), співробітництва (-0,449), компромісу (-0,331) та уникнення (-0,165). Все це обумовлює зниження загальної конфліктологічної компетентності (0,226). Окрім того, така передготовність до суперництва має зв'язок із завищенням відчуття самоцінності (0,309), перебільшенням самовпевненості (0,300), а також схильністю до гіперконтролю (0,199). Це можна пояснити дозволом на виявлення поведінки, спрямованої на високу впевненість у собі під час конфлікту, часто без якихось підстав. Прояв завищеної самоцінності, самовпевненості проявляє себе у відсутності відповідальності, у ситуації розв'язання конфлікту вибирають стратегію суперництва, що актуальне про продовження конфлікту, а не його вирішення.

Наступною стратегією поведінки у конфлікті за кількістю перевищень серед опитуваних підлітків стало пристосування, яка взаємопов'язана із неготовністю до застосування стратегії конкуренції (-0,606), уникнення (-0,246) та компромісу (-0,180). У структурі компонентів самоствавлень передготовність до стратегії пристосування корелює з нівелюванням власної самоцінності (-0,457), а також зі зниженням впевненості у собі (-0,323). Це можна пояснити поведінкою, яка виступає в ролі пристосувально-захисної функції. Підліток має труднощі у встановленні контактів, намагається уникнути активних форм їх вирішення, виявляє інтропунітивні реакції, через невпевненість у своїй правоті, відсутність цінності власної позиції (незалежно від її правильності).

Своєю чергою третя за кількістю перевищень стратегія поведінки у конфлікті – співробітництво продемонструвала зв'язок із віком, з чого можна

зробити сприятливий прогноз, що в міру дорослішання підлітки починають віддавати перевагу саме співпраці при розв'язанні конфліктних проблемних ситуацій. Що ж стосується зв'язків з іншими стратегіями, то зростання готовності до співробітництва корелює зі зниженням суперницьких тенденцій (-0,449) та відмовою від уникаючої поведінки (-0,223). У структурі ж самоствавлення, зростання схильності до співробітництва пов'язане зі самоприйняттям (-0,213), зворотний показник кореляції з якою вказує на збільшення критичності до прийняття себе та зниження надмірної некритичної поблажливості до своїх вчинків. Це можна пояснити тим, що з часом підлітки починають усвідомлювати, що агресивна поведінка не завжди буде дієвим способом вирішення конфлікту, тому намагаються знаходити інші шляхи задоволення своїх інтересів. Чим менше підліток усвідомлює власні хороші чи погані сторони своєї поведінки, тим більше він готовий до двосторонньої угоди в конфліктній ситуації.

Четвертою за кількістю виражених переваг серед респондентів була передготовність до стратегії компромісу, який продемонстрував зв'язки з відмовою від стратегій конкуренції (-0,331) та пристосування (-0,180) при необхідності вирішувати конфліктну ситуацію. У системі самоствавлень схильність підлітків до компромісу корелює з певним зростанням цінування себе (0,184), а також збільшенням впевненості у собі (0,163). Це можна пояснити тим, що підліток впевнений в собі, він усвідомлює себе, як особистість соціальну, де може бути безліч думок, які не завжди сходяться з ним, тому при конфліктній ситуації компроміс не зробить його слабкішим, а лише буде методом якісного вирішення спору.

І останньою за кількістю переважних уподобань серед підлітків була стратегія уникнення. Зростання схильності до уникаючої поведінки пов'язана зі зниженням передготовності до пристосування (-0,243), до співпраці (-0,223) та суперництва (-0,165). У структурі самоствавлень уникаюча поведінка певною мірою корелює зі зростанням самоприйняття (0,185). Такі тенденції можна пояснити тим, що підліток приймає себе зі своїми якісними та поганими

характеристиками, і йому байдужа думка інших на цей рахунок. Простіше не вдаватися конфлікт зовсім, навіть намагатись довести свою думку.

Що ж стосується інтегративного показника конфліктологічної компетентності підлітків, то кореляційний аналіз продемонстрував наступні зв'язки. Нагадаємо, що зростання компетентності визначається нами зниженням балової ваги даного показника. Таким чином можна констатувати, що конфліктологічна компетентність зростатиме в міру відмови підлітків від стратегії конкурентного суперництва (0,226), віддаючи перевагу помірному пристосуванню (-0,181) та співробітництву. У структурі самоствавлень конфліктологічна компетентність корелює зі зниженням схильності до непродуктивних самозвинувачень (0,264), зменшенням внутрішньоособистісної конфліктності (0,239), збільшенням самоповаги та прив'язаності до самого себе (-0,223), підвищенням іміджу власного «Я» в очах соціального оточення (-0,199), а також оптимізація адекватної впевненості у собі без неадекватних перевищень (0,166).

Окрім того, на підставі цього можна дійти висновку, що для розвитку конфліктологічної компетентності підлітків шляхом гармонізації їхнього самоствавлення, тренінгові розвивальні програми повинні бути спрямовані на розвиток готовності до співпраці (на противагу від недоцільної конкурентності); відмову від непродуктивних самозвинувачень чи знецінення себе; зменшення внутрішньоособистісної конфліктності шляхом гармонізації самоприйняття; розвиток самоповаги як у своїх очах, так і у стосунках з оточенням; формування адекватної впевненості у собі (без завищеної самовпевненості чи, навпаки, невпевненості у собі). Це й має бути покладене у створення розвивальної програми формувального експерименту нашого третього розділу.

Висновки до розділу 2

Для того, щоб виявити зв'язок конфліктності досліджуваних підлітків психологічними чинниками ми організували та провели дослідження. Для цього, нами було обрано методики дослідження самоствалення (С. Р. Пантелєєв) – для діагностики індивідуально-психологічних проявів системи самоствалень і тест за методикою К. Томаса «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації».

За результатами дослідження було виявлено психологічні особливості серед підлітків, які мають різні установки на конфлікт. Так, в усередненому профілі представників підліткового віку нами виявлені наступні найбільш виражені характеристики:

- у підлітків із низькою виразністю установки на конфлікт, яка часто зводиться до уникнення, у ситуації звинувачення виявляється виправдання себе та спроби уникнути відповідальності за свої вчинки, що часто зумовлене зниженим рівнем самоцінності, самоприйняття та самовпевненості. Підлітки мають труднощі у встановленні соціальних контактів, прагнуть уникнути активних форм поведінки. Уникнення або ухилення підлітками використовується тоді, коли цей стиль не є важливим для підлітка.

- у підлітків, що мають установки на конфлікт, як пристосування та компроміс, часто виявляють негативізм, зовнішньо обвинувальні реакції (непряма агресія, вербальна агресія), ворожість (образа, підозрілість), внутрішньо спрямовану аутоагресію. Можливо, пояснити це можна тим, що через підлітковий вік компроміс є складнішою стратегією вирішення конфліктної ситуації, лише частковим задоволенням їхніх інтересів.

- підлітки, які мають високий рівень виразності суперництва, як установки на конфлікт, виявляють фізичну, непряму, вербальну агресію, образу, ворожість, суперництво. Підлітки відчувають до зовнішнього світу агресивні реакції, звинувачуючи всіх, не беруть

відповідальності за свої вчинки, для них у конфліктній ситуації важливо здобути перемогу, що обумовлюється високим рівнем самоцінності, самоприйняття, власного «Я», самовпевненості.

Проведений кореляційний аналіз продемонстрував вагомі зв'язки між конфліктною поведінкою підлітків і основними факторами, детермінуючими їх на цей конфлікт

Так, досліджувана конфліктна активність пов'язана з особистісними стратегіями в конфліктній ситуації. Підлітки, які мають низький рівень виразності конфліктної активності, вибирають стратегії поведінки уникнення, пристосування. Група підлітків, що мають середній рівень вираженості конфліктної активності, вибирають такі стратегії поведінки, як компроміс і пристосування, тобто ширший діапазон стратегій. Підлітки, що мають високий рівень виразності установки на конфлікт, вибирають суперництво, пристосування, що призводить до розширення репертуару вибору стратегій від неконструктивних до конструктивних.

Саме на ці виявлені у ході констатувального етапу дослідження індивідуально-психологічні особистісні якості й мають спрямовуватися заходи соціальної та психологічної профілактики з метою покращення конфліктологічної компетентності підлітків засобами гармонізації самовідношення.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЧЕРЕЗ ГАРМОНІЗАЦІЮ САМОСТАВЛЕННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

3.1 Аналіз сучасних підходів профілактики конфліктності підлітків

Профілактика конфліктологічної компетентності повинна будуватися на правильному розумінні її сутності, підвищенні загальної культури, духовного і матеріального рівня населення, а також на запобіганні конфлікту серед підліткової групи.

Зменшенню конфліктності серед підлітків сприяють ряд умов: психологічний комфорт у класі, гармонійні стосунки з вчителями; нормальний клімат в родині та ненапружені стосунки з батьками, їх такт та витримка; підтримка від соціуму, потреба в дружбі, встановлення контактів з оточенням. Ці та інші фактори в процесі встановлення особистості підліткового віку зумовлюють зниження або підвищення рівня конфліктологічної компетентності.

В процесі виховання та свого розвитку, підліток досліджує навколишній світ і соціум, тому може відбуватися поступове покращення конфліктологічної компетентності, у зв'язку з чим зникають причини, що призводять до виникнення деструктивних конфліктів, супроводжуваних агресією.

Також важливою є тема щодо виду психологічної допомоги: психопрофілактичний, психокорекційний, консультативний або психотерапевтичний. Види роботи з конфліктною активністю підлітків, які використовуються як в психокорекційній, так і в психопрофілактичній роботі включає декілька взаємопов'язаних етапів.

Перший етап являє собою засвоєння теоретичної бази даного питання.

Другим важливим етапом у профілактиці є аналіз власного досвіду та зазначення завдань, що будуть пропрацьовані в профілактиці.

Третій етап передбачає тренінгові та профілактичні роботи для покращення конфліктологічної компетентності підлітка, засвоєння нового досвіду в конфліктній ситуації.

До основних методів з представниками даної категорії, найбільш поширеними методами є: психодрама, тренінги, групові дискусії, рольова гра, аналіз проблемних ситуацій, арттерапія, активізація ресурсних станів, профілактика, бесіда, тестування.

Відтак, профілактична робота повинна бути орієнтована на оптимізацію тих зон, з якими пов'язані причини виникнення конфліктності серед підлітків. Важливим є вироблення індивідуальних ефективних моделей поведінки у значущих чи складних ситуаціях. Доцільним є програвання таких важливих ситуацій.

Як бачимо, профілактика конфліктологічної компетентності засобами гармонізації самовідношення - завдання комплексне і містить цілий ряд психогігієнічних і соціальних заходів, основна мета яких змінити чи покращити уміння та навичку вирішення, врегулювання та прийняття конфліктів у житті підлітка, змінити установки та способи реакції на конфлікт, навчити конфліктологічної компетентності особистість.

У науковій літературі існують різноманітні підходи до оптимізації конфліктологічної компетентності у підлітків. Для корекції конфліктності використовують різні вправи, методи та техніки. До них відносяться мінілекції, роботи в групах, методи мозкового штурму, тренінгові вправи, розвивальні техніки, психогімнастичні вправи тощо.

У практичній психології приділяється досить багато уваги вивченню можливостей оптимізації конфліктності у підліткової групи. Нині активно розробляються і впроваджуються в практику оригінальні програми соціально-психологічного супроводу підлітків, тренінги особистісного росту, що охоплюють не тільки психотехнічні методи, а й художні форми та пособи самовираження, запозичені з арттерапії, гештальт терапії та інших підходів.

Як зазначає велика кількість науковців, які вивчали питання конфліктологічної компетентності, її розвиток – це етапне формування: від засвоєння та поглибленого вивчення теоретичних знань до використання їх на практиці [41, 26, 15, 20]. На жаль, останнього часто бракує в житті під час роботи над даною темою. Через це ми намагатимемось приділити більше уваги саме практичній частині щодо знань, навичок і умінь на тему конфліктологічної компетентності підлітків засобами гармонізації самовідношення.

С. С. Філь завдяки моделі навчання Р. Арнольда виділяла фази формування конфліктологічної компетентності:

- 1) актуалізація знань стратегії та установок поведінки в конфлікті.
- 2) виокремлення стійких моделей поведінки в конфлікті, їх актуальність, теоретичну базу та напрям роботи, з метою покращити базові знання комунікації, які можуть знадобитись в конфліктній ситуації.
- 3) засвоєння нових умінь та інформації, їх практика на випередженні та вирішенні суперечки.
- 4) застосування всіх знань, навичок, умінь в повсякденному житті [38].

Вчений Д. Маккей ввів в психологію поняття «соціально-психологічного тренінгу», за допомогою якого можна виробляти комунікативні якості за допомогою групової дискусії та рольової гри. У вітчизняній науці вважається, що соціально-психологічний тренінг, або тренінг спілкування, формує ті якості, властивості, вміння, здібності та установки, які проявляються в спілкуванні. Соціально-психологічний тренінг являє собою прикладний розділ соціальної психології, і містить у собі групові методи, необхідні для формування умінь і навичок самопізнання, спілкування та взаємодії в групі.

Соціально-психологічний тренінг Л.А. Петровської є чудовим прикладом ефективного методу засвоєння умінь поводження в конфліктній ситуації. Автор методу використовує групову форму роботи задля швидкого покращення конфліктологічної компетентності у сфері комунікації. Адже

конфліктологічна компетентність є важливою складовою комунікативної компетентності [28]. Своєю чергою набір особистісних характеристик: рівень толерантності, сенситивність, бажання нормально взаємодіяти з іншими людьми й складають основу розвитку міжкультурної комунікативної компетентності, що допомагає людині й під час конфліктних ситуацій [30].

При застосуванні соціально-психологічного тренінгу потрібно залучати всі органи сприйняття, адже це допомагає ефективніше прийняти та зрозуміти інформацію. Підлітки, які використовували слухові, зорові та тактильні чуття, засвоюють більше даних, ніж які використовували один орган чуття.

Задля для вирішення завдань формувального етапу нашого емпіричного дослідження ми розробили програму тренінгу щодо профілактики конфліктологічної компетентності засобами гармонізації самовідношення, яка будується на методах та методиках, що націлені на корекцію тих характеристик особистості, які були виявлені нами під час констатуючого етапу дослідження як детермінант прояву конфліктної активності серед підлітків.

3.2 Програма розвитку конфліктологічної компетентності підлітків через гармонізацію самоствавлення в соціальній роботі

Після аналізу теоретичного фундаменту з даного питання та проведеного емпіричного дослідження, була розроблена програма спрямована на профілактику гармонізації самоствавленням в темі конфліктної компетентності підлітків, що дає змогу знизити їх конфліктну активність в соціумі. Як було показано в попередньому розділі дипломної роботи на основі проведеного математико-статистичного аналізу, конфліктність підлітків пов'язана з самовідношенням, самоцінністю, самовпевненістю та контактом з Власним «Я». Відповідно, саме на ці індивідуально-психологічні особистісні якості й будуть спрямовані заходи психологічної профілактики з метою підвищення рівня конфліктологічної компетентності серед підлітків.

Ми очікуємо, що завдяки реалізації програми будуть отримані наступні зміни з теми конфліктність серед підлітків:

1. Підвищення рівня конфліктологічної компетентності;
2. Зниження рівня конфліктної активності;
3. Підвищення прагнення до конструктивного врегулювання конфлікту в житті дитини підліткового віку;

До основних методів роботи у розробленій нами програмі профілактики конфліктологічної компетентності засобами гармонізації самовідношення у підлітків можна віднести:

1. Тестування
2. Бесіда
3. Групова терапія
4. Тренінг

На відміну від традиційних тренінгів особистісного зростання, що містять у собі різні психотехнічні методики та техніки, ми цілеспрямовано використовували при розробці програми орієнтованість на сучасність, на аудиторію, якою виступають конфліктні підлітки та на швидке ефективне покращення стану.

Кожний тренінг включає 3 компоненти: когнітивний, емоційний, поведінковий.

1. Когнітивний компонент виконує освітню функцію та спрямований на засвоєння учасниками певних теоретичних знань. Вони включають специфічні знання психології спілкування; про конфлікт, його сутність, наслідки, стадії; про установки; стратегіях, типах та моделі поведінки в конфлікті та інші. А також неспецифічні знання учасників про себе, власні можливості. Знання включають основу для розуміння своїх почуттів, емоцій, способи роботи з ними. проблемами лише на рівні почуттів.
2. Емоційний компонент створює сприятливий психологічний клімат у групі, вмотивованість учасників, інтерес, довірливий стиль

спілкування, забезпечує психологічну підтримку підлітків, роботу з їх комунікативними та особистісними проблемами на рівні почуттів.

3. Поведінковий компонент формує можливості конструктивно взаємодіяти у ситуації конфлікту. У ході занять підліткам дається інформація про сутність конфлікту, його причини та наслідки, стилі та стратегії реагування в конфліктній ситуації, обговорюється конструктивне розв'язання проблеми. Під час тренінгу підлітками формується здатність аналізувати конфліктну ситуацію та виробляти свої стратегії поведінки з урахуванням їх конструктивного вирішення. У результаті проведення тренінгу формується здатність аналізувати конфліктну ситуацію, у підлітків відбувається вибір ефективних стратегій поведінки, спрямованих на прийняття кращих рішень під час конфліктної ситуації.

Завдання програми:

1. Засвоєння та актуалізація знань підлітка про поняття конфлікт, конфліктологічна компетентність, установки та стратегії конфліктної поведінки, регулювання та участь в конструктивному конфлікті.
2. Навчитись знаходити причину конфлікту, предмет суперечки та найкращі шляхи вирішення.
3. Навчитись саморегуляції під час конфліктної ситуації, контролю власних емоцій та вчинків.
4. Адаптуватись до швидкого орієнтування під час суперечливих моментів задля оптимального перебігу подій в конфлікті.

Завдання профілактичної роботи фокусуються на складових сферах когнітивних характеристик підлітка, зокрема: уявлення про себе (когнітивний аспект), самооцінка (оцінювальний аспект), ставлення до себе (емоційний аспект).

Як і всі тренери груп психологічної підтримки чи тренінгових груп, тренери даної програми профілактики конфліктологічної компетентності

засобами гармонізації самовідношення у підлітків повинні дотримуватись певних норм та правил.

Типові етичні норми та правила поведінки тренерів:

1. Конфіденційність. В правила роботи при зазначені реалізації корекційної програми потрібно зробити акцент на конфіденційності в групі. Необхідно пояснити, чому конфіденційність потрібна, а також пояснити труднощі, які зустрічаються в ході її реалізації. Питання конфіденційності оголошується як при особистих зустрічах, так і при групових. Якщо конфіденційність не може бути гарантована, учасників треба про це попередити.

2. Поінформованість сторін про всі аспекти взаємодії у ході програми. Під час проведення роботи з учасниками програми потрібно постійно інформувати та консультувати про специфіку завдань, та суть діяльності та експерименту, з метою повної усвідомленості процесу.

3. Цінність кожного в групі. Тренер повинен однаково рівно відноситись до кожного учасника.

4. Тільки ділові стосунки з учасниками та групою. Будь-які не відповідні до співпраці контакти не повинні з'являтися між сторонами як на момент у групі, так і в майбутній взаємодії. А також не можна приносити в роботу групи свої особисті проблеми, ситуації чи цінності.

5. Діяльність тільки в кордонах власної компетенції. Якщо спеціаліст не володіє певними методами роботи, краще не застосувати їх на практиці. Допускається застосування цих методів тільки під супервізією (наглядом професіонала) експерта, що компетентний у них. Варто шукати можливості для отримання консультацій та супервізій в разі виникнення запитань та труднощів під час роботи групи, а також задля удосконалення своєї професійної компетентності.

6. Вимогливість щодо виконання правил, які були озвучені на початку корекційного тренінгу учасникам.

Рекомендації щодо організації роботи тренера:

1. Надати учасникам групи всю інформацію про план проведення взаємодії, завдання та процес.

2. Надавати допомогу по індивідуальним питанням учасників групи.

3. Під час проведення тренінгу не слід забувати про його початок і кінець, що відіграє важливу роль:

- краще розповсюдити увагу серед усіх учасників, а не привертати до когось одного;

- при новій зустрічі збирати інформацію про нові досягнення з моменту останнього тренінгу;

- при цьому на початку також можна розповісти про очікування від тренінгу на сьогодні;

- застосовувати особисті фрази для початку та кінця групових занять;

- при закритті зустрічі важливо підбити підсумки, тренер узагальнює всю інформацію, отриману від учасників і розповідає як краще використати ті чи інші знання в житті для кращих результатів.

4. На роботу в групі також сильно впливає стиль її управління.

Існує два стилі управління: авторитарний – це домінантне керівництво; та демократичний – ліберальний, в якому вільні обговорення та діалоги в групах.

Частіше використовується другий, але часом обставини змушують вдаватися до першого, особливо коли:

1) завдання групи мають чітку структуру;

2) коли в групі відбуваються стресові ситуації;

3) коли члени групи не розуміють, що коїться та не йдуть за правильним напрямком.

Структура програми. Програма охоплює 4 заняття. Тривалість одного заняття близько 1-ї години. Загальна кількість часу – 4 години. Періодичність проведення занять – раз на тиждень. Основна форма проведення психокорекційної програми – тренінг.

Кількість учасників в одній групі – 15-20 підлітків орієнтовним віком 13-15 років життя з низькою, середньою чи високою конфліктологічною активністю.

Використовуючи структуру порядку проведення психологічного тренінгу за М. Форвергом [39], ми склали власну будову кожного заняття. Тренінг складається з трьох частин - розминки, основного змісту та рефлексії:

1. Розминка містить у собі вправи, що сприяють активізації учасників групи, створення невимушеної, доброзичливої атмосфери, підвищенню згуртованості групи, а також підготовці до основного матеріалу заняття.

2. Основний зміст включає такі форми: мінілекції, ігри, мозковий штурм, групові дискусії, психотехнічні вправи та завдання, що допомагають зрозуміти й засвоїти головну тему заняття та досягти мети, яка стоїть перед даним заняттям.

3. Рефлексія передбачає обмін між учасниками своїми думками, враженнями, почуттями, пов'язаними з темою заняття. Вона проводиться в кінці кожного заняття. У тренінгу необхідна робота «тут і тепер» з безпосередніми почуттями та відчуттями: у підлітків розвивається вміння слухати та чути іншого, а це є важливим компонентом емпатії.

Тренінг 1

1. Знайомство. Бесіда про конфлікт у житті підлітка

Мета: побачити поняття конфлікт очима підлітка.

Ведучий розповідає чому сьогодні ми зібрались, що будемо робити. Веде бесіду та активну комунікацію з аудиторією, щоби обидві сторони звикли один до одного. Бесіда може включати запитання:

- Хто знає що таке конфлікт? У кого в житті був конфлікт? Може людина прожити життя без конфлікту?
- Ви вважаєте себе активною чи пасивною людиною під час суперечку? Вам простіше здатись та погодитись на думку іншого (навіть якщо

вважаєте його не правим) чи до кінця будете відстоювати свою позицію?

- На вашу думку, що найчастіше провокує конфлікт у вашому житті?
- З ким ви частіше сваритись у своєму оточенні? Чому саме з цією людиною?
- Можливо, хтось розуміє різницю між конфліктом і конфліктною ситуацією?
- Чому на вашу думку, заведено вважати підлітків конфліктною аудиторією?
- Як вважаєте, як краще врегулювати конфлікт? Отримати власну вигоду, задовольнити обидві сторони? Не задовольнити жодну?
- Що для Вас компроміс? Чи легко вам дається в житті компроміс?

2. Основний етап. Гра «Ніколи не кажи «НІ». [5]

Мета: підвищити рівень комунікаційних навичок, навчитись відмовляти людині в ввічливій формі задля збереження власних кордонів і при цьому уникнення конфліктної ситуації.

Кожен з учасників задає іншому питання на яке не може бути позитивної відповіді. Другий учасник повинен показати своє «ні» не говорячи його, а замінюючи іншими фразами чи словами. «Вам було б зручно позичити мені цю ручку? – на жаль, мені вона також потрібна», «Ви могли б самі подзвонити на цей номер? – ви мене ставите в незручне становище». Дії відбуваються до поки кожен не спитає та не відповідь на питання.

3.Рефлексія. Перед закінченням можна дати висловити думку при необхідності. Ведучий цікавиться як пройшов тренінг? Чи брали коли-небудь участь в подібному? Що було нове сьогодні для учасників? З чим сьогодні учасник піде додому, а що захоче залишити тут? Чи були якісь складності під час тренінгу? Які є побажання на наступні тренінги? Дякує за знайомство та співпрацю.

Тренінг 2

1. Привітання. Вправа «Комплімент праворуч» [44].

Мета: навчитись помічати в людях їх хороші якості чи характеристики, вміти їх виражати, проявляти емпатію, навчитись приймати комплімент у свою сторону, підвищити рівень самоцінності, самоприйняття, самовпевненості.

Кожен учасник праворуч іншому говорить одну характеристику (якість), яка йому до вподоби в цій людині та можливо він хотів би перейняти її навіть собі. Після завершення кожен висловлює свою думку чи вважав це своєю хорошою рисою? Чи помічав цю якість, як ту що можна виділити для оточення? Чи можливо навпаки приховував і соромився?

Вправа «Скоординована мозаїка» [16].

Мета: навчитись взаємодіяти з оточенням використовуючи правильні емоції, змінити реакцію на невдачу.

Учасники діляться на групи та отримують певну мозаїку (пазл, картинку розбиту на частини) і головне завдання – зібрати його не використовуючи мови та жести.

2. Основний етап. Вправа «Поганий добрий поліцей» [32].

Мета: навчитись врегульовувати конфлікт декількома методами, побачити різні установки на конфлікт.

Учасники діляться по двох, кожній парі дається опис певної конфліктної ситуації. «Батьки заставляють Вас навчатись ще один рік в музичній школі, а ви не хочете» - приклад. Один учасників повинен знайти конструктивний вихід із суперечки, а інший – деструктивний, загострюючи конфлікту ситуацію.

3. Рефлексія. Як тренінг сьогодні пройшов? Те що мені сподобалось найбільше – це? Чи була корисною інформація тренера? Що було нове сьогодні для учасників? З чим сьогодні учасник піде додому, а що захоче залишити тут? Які є побажання на наступні тренінги? Дякує за співпрацю.

Тренінг 3

1. Привітання. Мінілекція про конфліктологічну компетентність [5,6].

Мета: донести та засвоїти інформацію про поняття конфлікту, конфліктологічної компетентності, її структури.

Групі задається ряд конфліктних ситуацій з різним перебігом подій, різними установками на конфлікт, реакціями, рівнем конфліктологічної компетентності. Учасники повинні пояснити відмінність між конфліктами, між рівнями конфліктологічної компетентності, та де структурний компонент був ефективно застосований для вирішення чи врегулювання суперечки.

2. Основний етап. Вправа «Я та мій характер» [36].

Мета: проаналізувати власну особистість задля встановлення самооцінки.

Кожен учасник пише на аркуші А4 10 рис характеру, які вважає найважливішими для людини. З цих 10 він виділяє ті, які вважає належать особисто йому. Далі він виділяє ті, які вважає чудовими при врегулюванні конфліктної ситуації. Після презентує які його риси є важливими при конфлікті та чому (на його думку).

3. Рефлексія. Як тренінг сьогодні пройшов? Що було нове сьогодні для учасників? З чим сьогодні учасник піде додому, а що захоче залишити тут? Які є побажання на наступні тренінги? Сьогодні всі були активні/тихі, чи хочете розповісти чому? Усвідомили щось нове сьогодні? Додому я вам задаю...Дякує за співпрацю.

Тренінг 4

1. Привітання. Мінілекція стратегії вирішення конфлікту [24,2,12,17,19].

Мета: отримати інформацію щодо різних стратегій та установок на конфлікт, підвищити гнучкість та оптимальність поведінки в конфліктній ситуації.

Учасникам пропонується вирішити задані конфліктні ситуації в наступному порядку: 1) описати конфлікт, який виник (хто учасники, місце події, діяльність учасників конфлікту); 2) зазначити головні причини виникнення даної ситуації (міжособистісний конфлікт, конфлікт діяльності); 3) описати ситуацію очима кожної зі сторін учасника; 4) постаратись визначити в ситуації момент, коли можна було упередити сам конфлікт; 5) зазначити методи врегулювання конфліктної ситуації, що є актуальними для неї; 6) проаналізувати допущені помилки учасників під час суперечки; 7) спрогнозувати можливі майбутні відносини після конфлікту. [14]

Пропонуючи свої варіанти, в ході бесіди, усвідомлюються і дізнаються нові оптимальні стратегії поведінки на рахунок кожної суперечки, підбиваються підсумки.

2. Основний етап. Вправа «Конфліктогени серед нас»

Мета: засвоїти всі попередні навички та узагальнити їх.

Учасники на лівій частині малюють на аркуші конфліктогена, зазначаючи його «ім'я» всередині, а на правій частині малюють те, що може його побороти (це може бути дія, фраза, слова, зустрічне запитання). Наприклад, мене це дратує – я не радію від цього.

3. Рефлексія.

Мета: проаналізувати, закріпити та підбити підсумки щодо проведеного часу на тренінгу протягом місяця, обговорити враження від набутих знань, навичок і умінь.

Учасникам групи дається можливість розповісти що нового вони дізнались за ці місяці, що сподобалось найбільше, які є побажання на майбутнє. Завершується тренінг вправою «Я бажаю тобі ...» (учасники бажають кожному щось пов'язане з конфліктами в їх житті). В ході останньої зустрічі проводяться індивідуальні бесіди з учасниками при потребі.

Таким чином для досягнення поставленої мети дану програму, наряду з іншими профілактичними заходами, потрібно проводити систематично у системі соціальної роботи.

На психокорекційних заняттях були проаналізовані переваги та недоліки застосування різних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях та їх наслідки, що дозволило підліткам оцінити ту чи іншу стратегію поведінки. На заняттях акцентувалась увага на ситуаційному підході до вирішення конфлікту, застосуванні окремих стратегій, що дозволило підліткам змінити свою поведінку залежно від ситуації та і про поняття конфлікт у цілому.

Висновки до розділу 3

Сучасні підходи профілактики конфліктологічної компетентності у підлітків є ефективною системою формування у підлітків розширення стратегій поведінки при потраплянні в конфліктну ситуацію та актуалізації особистісних ресурсів.

Для реалізації поставленої мети розробки програми профілактики конфліктологічної компетентності у підлітків ми обрали тренінговий підхід. Заходи соціальної та психологічної профілактики з метою запобігання виникнення конфліктності серед підлітків мають спрямовуватися на виявлені нами у ході констатувального експерименту психологічні якості, зокрема низьке самоствавлення, самовпевненість і самоцінність; низький рівень конфліктологічної компетентності; високий рівень агресії та відсутність правильних установок на конфлікт. З урахуванням результатів емпіричного дослідження та на основі проаналізованих теоретичних положень, ми розробили програму профілактики спрямовану на гармонізацію самоствавлення підлітків із питання конфліктної компетентності, що дає можливість знизити конфліктологічну активність підліткового віку.

Програма профілактики конфліктності охоплює в собі 4 заняття загальним обсягом 4 години та розроблена для підлітків, які мають виражену установку на конфлікт, що є необхідним створювати психолого-педагогічні умови, що сприяють виникненню нових форм поведінки в конфліктних ситуаціях.

ВИСНОВКИ

1. На основі проведеного теоретичного аналізу ми довели, що конфліктологічна компетентність підлітків питання актуальне та досліджуване різними науковцями, авторами та психологами. Саме поняття конфліктологічної компетентності можна пояснити комплексом теоретичної бази (когнітивна частина), практичних навичок (операційна частина) та особистісних якостей, що сприяють правильній конструктивній взаємодії в конфліктній ситуації задля найкращого виходу з неї, розв'язання чи врегулювання. Розглянуто питання конфлікту, як соціально-психологічного явища.

2. Проблему конфліктної активності у підлітків слід розглядати у таких аспектах: а) які установки на конфлікт у підлітка б) особистісні характеристики підлітка в) як підліток встановлює контакт з навколишнім світом г) оточення підлітка, його інтереси та поведінка

3. Емпіричне дослідження підтвердило висунуту гіпотезу про те, що в середньому у підлітків найбільш виражені якості, як агресивність та негативні установки на комунікацію з соціумом, що і виступає психологічними чинниками підвищеної конфліктності.

4. Проведений кореляційний аналіз продемонстрував вагомі зв'язки конфліктності підлітків з їх індивідуально-психологічними якостями. Так, досліджувані установки на конфлікт пов'язані з самовпевненістю, самоприйняттям, самоцінністю, з власним «Я» підлітка. Саме на ці виявлені у ході констатувального етапу дослідження індивідуально-психологічні особистісні якості й мають спрямовуватися заходи соціальної та психологічної профілактики з метою запобігання виникнення конфліктності, агресивності та деструктивних реакцій у підлітків на конфліктні ситуації в житті.

5. З урахуванням результатів констатувального етапу емпіричного дослідження та на основі проаналізованих теоретичних положень, була розроблена програма профілактики спрямовану на гармонізацію відповідних сфер самоставлення підлітка, що дає можливість знизити конфліктну

активність підліткової групи. Програма профілактики конфліктності серед підлітків складається з 4 сесій загальним обсягом 4 години.

Програма допоможе розширити стратегії поведінки підлітків при врегулюванні конфліктної ситуації та навчитись застосовувати оптимальні методи для її вирішення. А також підвищити конфліктологічну компетентність підлітків через гармонізацію самоствавлення в соціальній роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдулова Т. П. Психологія підліткового віку: підр. посібник. / Т. П. Авдулова. – 2-е., стер. – Київ : Видавництво «Академія», 2014. – 240 с.
2. Анцупов А. Я. Конфліктологія / А. Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – Київ 1999. – 507 с.
3. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками / А. Ш. Апішева // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2012. – № 2(35). – С. 117-125.
4. Афанасьєва Н. Є., Перелигіна Л. А. Теоретико-методологічні основи соціально-психологічного тренінгу : навчальний посібник. Харків : НУЦЗУ, 2015. 251 с.
5. Балахтар В. В. Соціально-психологічний тренінг і маніпуляція : навч.- метод. посіб. Вижниц : Видавництво «Черемош», 2015. 432 с.
6. Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві / О. І. Бедлінський // Практична психологія та соціальна робота. – 2011 – № 2. – С. 49 – 54.
7. Берлач А. І. Конфліктологія: навч. посіб. / А.І. Берлач, В.В. Кондрюкова. – Київ : Університет «Україна», 2007. – 204 с.
8. Бисембаєва А.К. Основи шкільної медіації. підручн. посіб. / А.К.Бисембаєва – Костанай : КГПІ, 2017.– 152 с.
9. Бойко В. В. Енергія емоцій у спілкуванні: погляд на себе та на інших. – видавн. Київ: 1996. – 472 с.
10. Волков Б.С. Психологія підлітка: навч. посібн. / Б.С.Волков. – Київ: Академічний проект, 2017. – 240 с.
11. Ганєєва А.А. Конфликтные ситуации подростков, зависящие от личностных особенностей / А.А. Ганєєва, А.В. Гайнуллина // Известия Самарского научного центра РАН. – 2013. – Т. 15. – № 2-4. – С. 961-963

12. Гірник А. М. Конфлікти : структура, ескалація, залагодження / А. М. Гірник, А. Ю. Бобро. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 172 с.
13. Гришина Н. В. Психология конфликта. 2-е изд. – Санкт-Петербург, Питер, 2008. – 544 с
14. Грецов А. Г. Психологічні тренінги із підлітками Харків 2008. 160с.
15. Groshov I. V., Beketova M. N. Розвиток конфліктологічної компетентності як умова формування толерантності керівників. 2007. No 8. С. 138–147.
16. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.-Л. Гумецької: Харків Vivat, 2018. с. 93
17. Данакин Н. С. Технологии управления конфликтами и стрессами: учебн. пособ. / Н. С. Данакин, А. А. Гридчин, В. В. Бахарев. – Белгород : Изд-во БГТУ, 2017. – 323 с.
18. Диагностика эмоционально-нравственного развития / Сост. и ред. И. Б. Дерманова. – Санкт-Петербург : Речь, 2002 – 171 с.
19. Долинська Л.В. Психологія конфлікту / Л.В. Долинська, Л.П. Матяш-Заяц. – Київ : Каравела, 2010. – 424 с.
20. Євдокимова, Н. О. Соціально-психологічний тренінг як технологія розвитку особистості студента. Вісник національного університету оборони України, 2014. No 4. С. 211-217.
21. Завражнов В.В. Соціально-психологічні аспекти проблеми конфліктної поведінки у підлітковому віці // Юнний науковець. – 2016. – № 26. – С. 585-588.
22. Зеленков М.Ю. Социальная конфликтология / М.Ю.Зеленков. – Москва : Юридический институт МИИТа, 2003. – 262 с.
23. Куниця Т.Ю Проблема конфліктів у шкільному колективі / Т.Ю.Куниця // Збірник наукових праць за результатами методологічного семінару НАПН України «Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному

середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри». – Київ : ТОВ "Видавниче підприємство "Едельвейс", С. 114-120.

24. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 416 с.

25. Любушкина Л.А. Педагогические подходы к разрешению межличностного конфликта в подростковом возрасте / Л.А.Любушкина // Самарский научный вестник. – 2012. – № 1(6). – С. 69-71.

26. Мухіна Л. Структура конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. 2016. №1 (16). С. 142–146 (Серія «Психологічні науки»).

27. Николаева А.А. Профилактика межличностных конфликтов подростков в образовательной среде / А.А. Николаева, С.Н.Субботина // Харківський журнал. – 2019 . – 3 (134). – С.132-138

28. Петровская Л. А. Теоретические и методологические проблемы социально- психологического тренинга. Москва : МГУ, 1982. 168 с.

29. Платонов Ю. П. Психологія конфліктної поведінки / Ю.П.Платонов. 2009. — 544 с.

30. Почебут Л. Г. Кросс-культурная и этническая психология: учеб. пособ. / Л.Г.Почебут. — Санкт-Петербург : Питер, 2012. — 97 с

31. Психодіагностика. Найкращі тести / О. Н. Істратова, Т. В. Ексакусто. – Харків : Фенікс, 2013. – 375 с.

32. Психолого-педагогічний практикум: навч. посібн для студ. вищих. Навч. / Л. С. Подымова, Л. И. Духова, Е. А. Ларіна, О. А. Шиян; ред. В.А. Сластенина. – Київ: Академія, 2007. 103 с.

33. Резнікова О.А. Психологічні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях / О.А. Резнікова, О.В. Солодка // Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. праць Класичного приватного університету. – Запоріжжя : КПУ, 2018. – № 2. – С. 168 – 173.

34. Рябих М.І. Вплив особистісних характеристик підлітків на вибір стратегій поведінки у конфлікті / М.І. Рябих // Наука и перспективи – 2015. – № 2. – С. 8-11
35. Соціальна конфліктологія: навч. посібник для студ./ Н. П. Дідов, А.В.Морозов, Е.Г.Сорокіна, Т. Ф. Сусллова – Київ : Видавництво «Академія», 2002. – 336 с
36. Стефаненко Т. Г. Етнопсихологія: Практикум : навч. посібн для студентів, Харків 2013. 224 с.
37. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. – Кривий Ріг, 2014 – с.84
38. Філь С. С. Етапи формування конфліктологічної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій.
39. Форверг М. Альберг Т. Характеристика соціально-психологічного тренінгу поведінки. Психологічний журнал, 1984. Т.5. № 4. С. 57-64.
40. Хасан Б. І. Конструктивна психологія конфлікту / Б. І. Хасан. – Харків, 2003. – 250 с.
41. Хасан Б. І. Сергоманов П. А. Психологія конфлікту та перемовин: навч. посібн для студ.. Харків: 2004. 192 с.
42. Чайковська О. М. Психологія підліткової конфліктності : навч. посіб. / О. М. Чайковська ; МОН України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. – 126 с.
43. Шейнов В. Управління конфліктами Київ 2014. – 374 с.
44. Як стати психологом для себе / автор-укладач В. М. Федорчук. Кам'янець- Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. 252 с.
45. Яновська Т.А. Взаємозв'язок прояву психологічного конфлікту з емоційною сферою підлітків / Т.А.Яновська // Young Scientist – 2015. – № 2 (17). – С.235-238